

Les golfes de pagès
(de Tivissa i la seva muntanya)

Domènec Jardí i Pagès · Carles Jardí i Pinyol

• Col·lecció El Tinter - 94 •

Les golfes de pagès (de Tivissa i la seva muntanya)

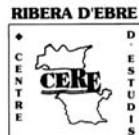
Domènec Jardí i Pagès
Carles Jardí i Pinyol

Cossetània
EDICIONS

Editat amb la col·laboració de:

Primera edició: juliol del 2009

© Domènec Jardí i Pagès
Carles Jardí i Pinyol
© Cossetània Edicions

Edita: Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 602 591
Fax 977 614 357
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Formes Gràfiques Valls, SA

ISBN: 978-84-9791-494-9

Dipòsit legal: T-906-2009

Índex

<i>Pròleg</i> , per Albert Manent	5
<i>Introducció</i>	7
<i>Capítol 1. La Muntanya de Tivissa</i>	13
El terme	13
La història més recent.....	15
Algunes conseqüències de la guerra	20
La vida a les masies.....	24
Les masies del terme de Tivissa	30
Camí de Gavadà.....	32
<i>Capítol 2. La vida de diari</i>	35
L'ensenyament i l'escola	35
Els jocs	39
La família i la vida al poble.....	65
A la vora del foc	78
Els animals a les cases	82
Omplir el rebost.....	85
“Després de segar ve el batre”	93
Les tempestes d'estiu	98
La verema.....	101
La collita d'olives.....	103
Els oficis	106
El metge i els remeis naturals.....	118
<i>Capítol 3. Les diades</i>	123
Sant Blai.....	123
Carnaval.....	126
La quaresma	127

Índex

La mona de Pasqua	128
La Vuitada.....	130
Sant Joan.....	132
Sant Cristòfol o la benedicció dels vehicles	134
Sant Jaume, el camí.....	135
L'ermita de Santa Anna	137
La fira	138
Dia de difunts: Tots Sants.....	139
Els Nadals	139
<i>Capítol 4. Cançons i poesies .....</i>	<i>145</i>
Cant a Tivissa.....	145
A Tivissa canten missa... ..	146
La Muntanya de Tivissa.....	150
Els pollets.....	154
El temps passat.....	155
El terme	157
Les tres emes	159
L'escola.....	160
En Pere Gallerí.....	161
Les cadernereres	161
Cançons de bressol.....	162
La cançó de les mentides	163
El sant i la pluja.....	163
La passió de Crist	164
<i>Capítol 5. Els adagis marquen el ritme .....</i>	<i>165</i>
El calendari	166
Les llunes	172
De Déu i el dimoni	174
Frases fetes	176
Remeis casolans.....	180
<i>Capítol 6. Núvols, boires i vents.....</i>	<i>183</i>
Tipus de boires i núvols.....	183
Núvols i boires	186
Els vents.....	186
Adagis de vents.....	187
<i>Bibliografia.....</i>	<i>189</i>

Pròleg

Josep Pla fa molts anys va afirmar que l'objectiu de la seva obra era lluitar contra l'oblit. Per això immortalitzà personatges populars, va exaltar-ne alguns d'il·lustres i va escriure una mena d'extensíssimes memòries les quals, bé que centrades a l'Empordà, abasten tot Catalunya, ja que la seva curiositat era insaciable i la seva ploma sabia copsar els petits detalls que ajuden a recompondre el trencaclosques d'una època.

Des de fa tres dècades o més han aparegut a les comarques de Catalunya estudiosos o memorialistes que volen salvar de l'oblit formes de vida, tradicions, la forta petjada del catolicisme amb el seu lligam amb la gent, des de fa segles, i elements de la cultura popular, començant pels refranys i les cançons de treball, etc.

La recuperació de la Generalitat i la democràcia han accelerat aquest moviment de recerca de les arrels, de marcar la identitat pròpia, i no sols la col·lectiva sinó també la local. I hi contribueixen dues generacions: la dels vellards que apleguen llurs records, els ordenen en llibres de memòries personals i parlen més del costumari del poble que de la seva vida privada. I després els joves, sovint universitaris, que escriuen sobre com es treballava al camp fa més de mig segle, recuperen les tasques casolanes i la vida de cada dia, escarrassada per a les dones, però un vida que es movia dins un clima molt ric en expressions de la parla local, cançons i refranys, que ara l'estandardització, la superficialitat i les connotacions negatives de la televisió van arraconant. També els joves editen monografies històriques sobre segles reculats.

Domènec Jardí i Pagès, format en èpoques de penúries, però també de petites alegries, alcalde en anys difícils, sempre ha treballat per a la comunitat del seu poble. Aquest autodidacte, profundament cristià, lleial a la catalanitat, s'ha convertit en el memorialista de Tivissa. Nat el 1921, amb una formació escolar, però no universitària, ha llegit molta literatura catalana i s'ha fet una formació pròpia.

El catedràtic Carles Jardí i Pinyol, fill de Domènec, ha estat molts anys docent d'educació física i n'ha fet nombrosos llibres especialitzats, ha escrit contes

i breus narracions, algunes de les quals han tingut premis literaris. En els darrers anys, tot treballant d'inspector d'educació, s'ha interessat pel treball dels costums i tradicions i ha prestat la seva formació al recull rigorós de la manera de viure de les generacions passades.

Amb prou suficiència i qualitat aquest tàndem d'autors ens ofereixen dos llibres entranyablement tivissans. El primer, *A Tivissa canten missa...* (Cossetània, Valls, 2002), duu per subtítol "Records de fets i costums religiosos" i hi salven de l'oblit totes les tradicions de l'Església, tan vinculades al poble, des de les festes assenyalades, els vots de poble, les processons o les devocions particulars. Un llibre ben construït que explica tota una continuïtat religiosa, la qual, en cas que s'afebleixi, es pot recuperar.

En aquest nou llibre, *Les golfes de pagès*, narren amb bon estil com es vivia al poble i al terme fa més de seixanta anys i com era de justeta aquesta vida a les prop de dues-centes masies i a la vila. Generalment hi menaven les terres parcera que podien estalviar poc i es movien en l'autarquia, o sigui l'anar tirant, sense poder avançar, amb complements com fer carbó, la caça i la mel.

Però *Les golfes de pagès* és també un llibre de memòries, ja que hi recorden amb precisió com funcionava l'escola, la figura dels mestres, els jocs (en bona part perduts), les cançons escolars i les del poble, els contes de la vora del foc, què menjaven, el segar i batre, el veremar, collir les olives... També els remeis naturals, els oficis perduts, els noms de les eines, les tempestes del camp i, petit tresor, uns sis-cents refranys que, segons em diuen els autors, tots es deien o es diuen a Tivissa. I encara hi afegeixen els noms populars de núvols, boires i vents, que jo vaig recollir-hi fa uns deu anys i es publicaren dins un llibre de meteorologia popular sobre la comarca.

En conjunt l'obra de Domènec i Carles és un extens costumari que pot servir de model per a altres recopiladors que vulguin fer un recull semblant al seu. Tivissa es pot enorgullir de tenir uns memorialistes com els autors que salven una memòria històrica que habitualment es transmetia oralment de pares a fills. Ara amb l'excés d'imatge, la vida distreta, que sovint porta la manca de concentració i la intoxicació televisiva (no sempre) es fa difícil de conservar fins i tot la riquesa del llenguatge rural, els adagis, les cançons. Val a dir que el desig d'identitat ha fet que alguns pobles recuperessin tradicions religioses o populars. Els guanys de la vida moderna no són incompatibles amb la conservació de les tradicions més arrelades. I l'escola hi té molt a fer.

Finalment un record per a la senyora Maria Dolors Cabré, la qual va publicar un primer recull dels noms dels llocs de Tivissa que caldria completar. I un esment dels poetes locals que els Jardí reivindiquen i que eren uns modestos joglars enamorats del seu poble.

ALBERT MANENT

Capítol 1.

La Muntanya de Tivissa

EL TERME

El terme de Tivissa és d'una extensió de 209,37 km². És el segon de la demarcació, darrere de Tortosa, hi ha més de 400 quilòmetres de camins municipals, la major part dels quals duen a masos disseminats —n'hi ha uns 60 de censats— i, també, a torres de guaita medievals. A banda, el terme és el primer on es va senyalitzar el GR-7, que travessa el país.

La vila té una altitud de 309 m. La notícia més antiga que es té de la muralla és del 1365, quan l'Infant Joan de Prades decretà que els masovers del terme ajudessin a la fortificació de la vila, on es podrien recollir en temps de perill. En l'edat moderna la vila fou fortificada de nou. La muralla, en gran part formada per façanes posteriors, començava a l'església i passava pels carrers del Nord, del Sol, Ample i la Murada. Del castell de Tivissa, que és esmentat en capbreus dels ducs de Cardona del 1615, 1660 i 1681, se sap que el 1725 fou derruït. Posteriorment a aquesta data fou adquirit pel comú, que hi traslladà la casa de la vila.

A la serralada de Tivissa cal destacar els cims de Jovara (776 m), la Punta del Corb (695 m), la Tossa (720 m) i el Coll del Ventall (535 m). El terme, per una estreta franja, arriba fins al riu Ebre i, fins i tot, s'estén a la dreta del riu a la plana de Benissanet i, a l'altre extrem, arriba fins al mar.

Solquen el territori diversos barrancs, alguns dels quals tributen a l'Ebre i d'altres a la mar. Entre els primers citarem el barranc de Darmós, el d'Altarosses, el del Molló, el de Banyoles i el del Burgar o riera del Comte, al qual aflueixen el de l'Heureta i el del Racó de la Fusta. Els que, aigua avall del municipi, desguassen a la mar per mitjà d'alguns barranc major són el d'Escaldabecs, el de Frides i el dels Abellars.

La població de Tivissa l'any 1915, segons F. Màrius Bru, era de 4.800 habitants distribuïts així: Tivissa, 2.400; la Serra d'Almos, 800; Darmós, 360; Llabe-ria, 140, i les masies de la muntanya, 1.100.

Domènec Jardí i Pagès; Carles Jardí i Pinyol

Darrere mateix de la vila, per la seva part del migdia, s'aixeca una serra imponent que molt a prop de les cases presenta uns grans tallats verticals de roca dura, els quals formen com una gran muralla natural. Darrere d'aquesta serra s'hi estén una gran partida que és anomenada la Muntanya de Tivissa i que conté uns quants milers d'hectàrees de terreny, avui, ple de malesa, boscos i roques, els quals estan travessats per molts barrancs que van a desembocar a la mar Mediterrània.

La Muntanya de Tivissa era habitada per masovers que conreaven les propietats. Fou cultivada gairebé en la seva totalitat entre els segles XVIII i XIX. És admirable comprovar encara actualment com, per tot el territori i sobretot a la zona de muntanya més accidentada, persisteixen al pas del temps les restes dels marges de pedra seca. La quantitat de jornals esmerçats per poder-hi treure uns fruits ben minsos. Però en aquells temps aquesta feina era obligada si es volia aprofitar en feixes el terreny muntanyós i realment, des de bon matí fins ben avançada la nit, no paraven de treballar. Per aquest motiu Tivissa tenia el renom de *Les Lleixetes*.¹

Llaurant a la Domena de Baltasar, Josep Molluna Jardí (ca l'Escambell).

¹ Aneu al capítol 4, "Cançons i poesies", i llegiu "La Muntanya de Tivissa", de Josep Callau i Nogués, que ens descriu, amb gran estimació, aquest entorn. Així com la seva versió afectada sobre la revolta dels arrabassaires i parcers enfront dels terratinents (que veurem més endavant).

LA HISTÒRIA MÉS RECENT

Sobre la història de Tivissa tenim diversos llibres i autors que en parlen: R. Jardí i Borràs (1953),² P. Bosch Gimpera i Corominas (1926), S. Vilaseca i L. Brull (1949), M. Bru (1955), C. Biarnés i J.S. Cid (1984), J.M. Brull i M. Dolors Cabré (1984), R. Pallarés (1987), D. Asensio (2002) i T. Biosca (2004). Davant d'aquesta mostra de científics i especialistes en les diferents etapes de la història de les nostres contrades, només voldríem afegir unes quantes pinzellades sobre les èpoques més recents.

Les influències morisques ens deixaren segurament les millores en el conreu de l'hort i l'aprofitament de l'aigua mitjançant el reg, així com moltes restes en la nostra terminologia. L'època feudal fou caracteritzada per les lluites entre templers i hospitalers que enfortiren el castell de la vila, així com les seves muralles. La nostra església fou començada a construir cap al 1200, després de fer fora els sarraïns. Les influències de les baronies com la d'Entença, els comtes i ducs de Cardona, deixaren com a vestigi algunes cases de l'època que avui encara conserven portalades, façanes i alguns interiors remarcables. Les guerres carlines i liberals del segle XIX van confrontar la població.

En un dels porxos de la muralla o portes d'entrada al poble, existeix encara un forat a sobre i al bell mig de la portada que, segons els nostres avantpassats, servia per tirar-hi oli roent quan, en temps de guerra, algun enemic s'atrevia a entrar al poble sense la consigna estipulada. A les mateixes arcades de pedra de la porta, existeixen, avui dia, unes ranures a cada costat i a les mateixes pedres que servien per poder-hi posar les barres que tancaven hermèticament les portalades. Ens ha quedat l'expressió *tancat i barrat* que deu venir d'aquestes barres travesseres.

Dels deu porxos que abans hi havia, avui dia solament en queden quatre: el del Portal de l'Era, el del Portal d'Avall, que separa o parteix en dues parts casa Magrinyà, el de ca Rojals al carrer de l'Arc, i el de ca Sit, entre aquesta casa i l'antiga farmàcia.

Les heretats del territori de Tivissa eren subjectes les unes a pagar delmes al rector si pertanyien a cristians, i les altres, les dels sarraïns, a satisfer tasques quar-tals, sisenals o vuitenals al duc de Cardona, senyor de Tivissa.

Segons les notes històriques de Ramon Jardí i Borràs, l'any 1820 s'establí a Espanya el règim polític liberal o constitucional i, com a conseqüència d'aquest decret, s'organitzà a Tivissa una companyia de milicians.

El Rei Ferran VII aconseguí l'any 1823 desfer-se de l'element liberal i restablí el seu tron absolut. Tot seguit, aquella Milícia Nacional fou dissolta i substituïda per una altra milícia contrària anomenada Voluntaris Reialistes, capitanejada per

² Ramon Jardí Borràs, 1953. Documents de l'arxiu familiar de ca Sirveri.

Joan Jardí i Beltran, l'amo de ca Eloi i, com a primer tinent, Francesc Loran, l'amo de cal Rei.

El rei Don Ferran morí el 1833, i la seva vídua Cristina s'apuntalà amb els elements liberals i així es dissolgueren els Voluntaris Reialistes, substituïts primer per la Milícia Urbana i després per la Milícia Nacional, capitanejada per l'advocat Rafael de Magrinyà i Jardí. Aviat començà la guerra civil dita dels Set Anys o també la guerra de Cabrera, entre la reina Cristina i el seu cunyat Carles. Els partidaris de la reina eren coneguts per *liberals*, *cristins* o *isabelins*, mentre que els partidaris de Don Carles s'anomenaven primer *reialistes* i després *carlins* o *carlistes*.

L'abril del 1834 el general carlista Carnicer, procedent de l'Aragó, va entrar amb el seu exèrcit a Catalunya i molts simpatitzants tivissans, encapçalats pels carlins Joan Jardí de ca Eloi i Josep Bru *Basquetes*. Carnicer va travessar l'Ebre per Móra i en arribar a Maials es van topar amb un fort contingent de tropes liberals de la reina. Els carlins, mancats de disciplina, es dispersaren. Joan Jardí, travessant camps, es va refugiar a Darmós, però dies després va ser denunciat, detingut i més tard desterrat, van embarcar-lo cap a ultramar. Morí a la ciutat de l'Havana, als 34 anys i setze dies després d'haver ingressat en un hospital, el dia 8 d'abril del 1835, segons consta en un certificat de defunció que conservem la família de casa Eloi de data 26 de juliol del 1839.

A partir del juny de 1837 l'església fou ocupada per les tropes liberals i es convertí en fortí. Més de mitja capella del Roser s'omplí de bótes plenes d'aigua. Dament de les voltes, es va construir una cisterna i un forn de coure pa; els queviures s'emmagatzemaren a les sagristies de la mateixa capella i el cor servia de celler de vi; l'orgue, l'arxiu i el cor de l'església es convertiren en dipòsit de municions i com a complement d'aquest tragí, el poble també fou tancat i fortificat. Per tal de reforçar aquests mitjans de defensa, l'abril de 1838, les tropes de la reina portaren tres o quatre canons d'artilleria i un d'aquests, el més petit, fou col·locat al darrer pis del campanar i, per temor que la petita cúpula que el cobria s'esfondrés amb els dispars, es desféu i es transformà en terrat, i aleshores es construïren els merlets que encara avui existeixen. La pedra quadrada i en forma de coixí que servia de clau a la petita cúpula avui serveix de base al pilar que hi ha a l'entrada de la plaça de la Baranova.

Ricard Bru Borràs³ ens continua explicant que consolidada la restauració vingué per a Espanya i també per a Tivissa una època de pau i tranquil·litat. Les antigues baralles entre carlins i liberals s'havien amortit i no semblava sinó que tots eren alfonsins, o bé que tothom pertanyia a la massa neutra.

³ Informació recollida i escrita per Ricard Bru Borràs per ser publicada en el llibre de Màrius Bru *Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic* i que, a última hora, en va quedar fora.

Capítol 6. Núvols, boires i vents

L'home sempre ha tingut curiositat per tots els fenòmens meteorològics. Aquest interès ve donat perquè el temps que ha fet o farà ens influencia a tots en un sentit o en un altre. Les persones que han viscut en permanent dependència de la climatologia entenen molt bé l'íntima relació entre la natura i l'home, entre la natura i la productivitat de la terra, entre la natura i la vida. Tant és així que la constant relació dels fenòmens meteorològics i l'entorn vital ha creat unes nomenclatures ben localistes.

Els pagesos més il·lustrats compraven el calendari que es deia *El ermitaño* i, més endavant, *El calendari del pagès*, on hi apareixien consells sobre el conreu de la terra, la cura de les plantes i la seva relació amb els fenòmens meteorològics, amb els cicles de la lluna, del sol i de l'any.

En aquest sentit, sempre havíem sentit dir que si els dimecres està núvol, a l'hora de sortir el sol i també a l'hora de pondre's, en tres dies ha de ploure. El cert és que, consultats pagesos vells, ens ho han confirmat.

En aquest apartat i seguint amb l'interès de recopilació, n'afegim una mostra. Tenim, també, una endevinalla del núvol:

*Posat en el cel, sóc aigua,
posat en la terra, pols;
dins de l'església sóc fum.
Apa, contesta, què sóc?*

TIPUS DE BOIRES I NÚVOLS

Noms recollits a Tivissa:

1. *Boira cigronera*: Matava els cigrons i hi duia la plaga del míldiu.
2. *Boira o broma de riu*: No glaça i sovint es dissol a mig matí.

3. *Boira a Santa Magdalena*: Damunt d'una ermita del terme de Móra. Assenyala canvi de temps.
4. *Boira o broma urgellesa*: Ve a l'hivern, glaça i s'hi està quieta dies. És persistent i freda i els arbres poden restar blancs de gebre.
5. *Boirina*: És com una mena de calitja, que també es pot donar a l'hivern, a la primavera pot ésser un tel de calor.
6. *Broma espessa*: Molt atapeïda.
7. *Broma pixadora*: És com la boira *ploranera*.
8. *Broma tova*: És inofensiva i generalment baixa i sovint ve del riu.
9. *Bromall de mar*: Sortia generalment mogut per un llebeig de quaresma.
10. *Calçada*: Extensa faixa de núvols que, a mar o muntanya, copa l'horitzó i significa canvi de temps. S'esdevé al matí o al vespre i de vegades tapa el sol.
11. *Calitja o calija*: Boira finíssima que entela el paisatge i és produïda per l'evaporació i el fort sol. És habitual a l'estiu.
12. *Cap de broma o de boira*: Un tros solt, de vegades amenaçador, que pot dur canvi de temps o res.
13. *Capell*: Núvol que cobreix el cim d'una muntanya generalment prominent. "Montsant en capell, no et fiis d'ell."
14. *Castells*: S'inflen i agafen la forma d'un o més castells, sobretot a l'estiu.
15. *Cel llis*: La llisor és de núvols, generalment grisos; hi ha una calma que amenaça, sovint neu.
16. *Cella o celles*: Semblant al *cell* i equival a *zeppelin*.
17. *Culroges*: Dins un pa de núvols més aviat distant fa llampecs horitzontals. L'endemà farà calor. "Llamps a la vesprina, cerç a la matina."
18. *Enclusa*: Núvols que recorden l'eina del ferrer. Duen tempesta o vent.
19. *Estopa*: Boira sense consistència.
20. *Gira-sol*: Nuvolet que fa un halo al voltant del sol, com la ratlla de Sant Martí. Pel reflex sembla que hi hagi dos sols.
21. *Gitanes*: Les bromes soltes que duen vent.
22. *Manxes*: Núvols prims, de vegades com teranyines que porten vent. Núvols sense peu. Són poc consistents com l'estopa i no tenen base.
23. *Palmeres*: Té la forma de les fulles de palmera. Marca canvi de temps, duen vent o aigua.
24. *Pedretes*: L'adagi diu: "Cel a pedretes, aigua a les codinetes." Les codines són petits clots a les lloses de pedra i el refrany vol dir que plourà poc.
25. *Raboses*: Teranyina de nord a est, que assenyala fred o neu.
26. *Reinflada de mar*: Pugen molts núvols de la part de marina, és semblant a l'arrancada de mar.
27. *Repolsim de boira*: Diuen que és la boira *pixanera*.
28. *Ressol*: Quan un núvol tapa el sol i pel reflex sembla que hi hagi dos sols.

Tivissa emboirada.

29. *Rogle*: L'adagi diu: "La lluna fa rogle." Vol significar que té una rodona nuvolosa al voltant. Indica canvi de temps i, si hi ha estels dintre, aigua o vent. També diuen a Tivissa que "el sol fa rogle".

30. *Rufa*: L'adagi diu: "La lluna fa rufa." És un equivalent del rogle i marca canvi de temps.

31. *Serrallada* o *serralada*: A Tivissa serralada *de torralls*.

32. *Terbolina*: Tel de boira d'estiu o d'hivern que enterboleix la visió del paisatge i que es lliga, sobretot, amb la pols que alça el vent. (A Tivissa la comparen amb la pol·lució.)

33. *Teranyí*: Brometa prima i sovint llarga que tapa el sol i que segons com se situa, assenyala un o altre fenomen atmosfèric.

34. *Tirants* o *tirants de cerç*: Teranyines allargades que assenyalen vent i canvi de temps.

35. *Torrall*: Núvols estarrufats, que es formen especialment a l'estiu i es desenvolupen verticalment, sovint porten trons, pedra o pluges sobtades.

36. *Torrall de Marcó*: Núvol alt i estarrufat que assenyala pluja per al cap de tres dies. A Tivissa hi ha una cova d'en Marcó, molt espaiosa.

37. *Ull de bou*: Ho deien a Tivissa, però no se sap precisar quina mena de núvol és.

Bibliografia

- AMADES, J. 1990. *Refranys personals*. Ed. Selecta Catalònia, Barcelona.
- AMADES, J. 1950. *Costumari català. El curs de l'any*. Ed. Salvat, Barcelona.
- AMIGÓ, J. 1988. *La reforma pro-salud*. Vol. I: "El Cuerpo". Ino Reproducciones, Saragossa.
- AVUI. 1994. *Endevinalles per passar l'estona i aguditzar l'enginy*. Col·lecció Les Nostres Tradicions núm. 2. Printer, Indústria Gràfica, Barcelona.
- BIARNÈS, C., CID, J. 1984. *Guia de la Ribera d'Ebre*. CERE / Llibreria de la Rambla, Tarragona.
- BIBLIOTECA MESTRE CABRÉ. 1984. *Tivissa, un poble antic de la Catalunya nova*. Amèlia Romero Editor, Barcelona.
- BIOSCA, T. 2004. *La Societat Obrera de Tivissa. Els orígens de la Societat Cooperativa d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries de Tivissa (1912-1918)*. Cossetània Edicions, Valls.
- BORRÀS, A. 1982. *Estris del camp i de la llar. Tivissa*. Petit Museu d'Antoni Borràs Gilavert.
- BRU, F.M. 1955. *Fulls d'història de Tivissa i del seu territori antic*. Ayma Editors / Tallers Tipogràfics Succ. de Torras i Virgili, Tarragona.
- BRU, F.M. 1915. *Tivissa. Ressenya geogràfica i històrica destinada a la primera ensenyança*. Impr. Celestí Ferrando, Reus.
- CASTELLS, M. 2002. *La galàxia Internet. Reflexions sobre Internet, empresa i societat*. Plaza & Janés, Barcelona.
- CLARET, D. 1907. *Catecisme de la doctrina cristiana*. Llibreria Religiosa, Barcelona.
- CRIVILLÉ, J. 1980. *Ethnomusicologie d'un village catalan*. Separata *Anuario Musical*, vol. XXXIII-XXXV. Casa de la Caritat, Barcelona.

- CRIVILLÉ, J. 2007. *Tivissa. Cançons i tronades de la tradició oral*. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. Fonoteca de Música Tradicional Catalana. Sèrie 1. Volum 3. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.
- FLOS I CALCAT, F. 1886. *Cançoner escolà català*. L'Avenç, Barcelona.
- JARDÍ, D. 2002. *A Tivissa canten missa... Records de fets i costums religiosos*. Cossetània Edicions, Valls.
- MANENT, A. 1997. *Els noms populars dels núvols, boires i vents: Ribera d'Ebre i Terra Alta*. Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar, Riudoms.
- MARCA I CAÑELLAS, D. 1998. *Les arrels dels nostres pobles*. Diputació de Tarragona, Tarragona.
- MENÉNDEZ, L. 1994. *La medicina del siglo XX*. Ed. Recoletos Compañía Editorial, Madrid.
- MILLÀ. 1989. *Cinc mil refranys catalans i frases fetes populars*. Ed. Millà, Barcelona.
- MIRACLE, J. 1985. *Folch i Torres*. Col·lecció Gent Nostra, núm. 41. Edicions de Nou Art Thor, Barcelona.
- SÁNCHEZ, J. 2001. *Conflicte i violència a l'Ebre*. Flor del Vent Edicions, Barcelona.
- SALADIÉ, X. 1985. *Dalt d'un cim de la Ribera. Poesies*. Impr. Ebro, Móra d'Ebre.
- SALADIÉ, X. 1986. *Tivissa i les seves coses*. Impr. Ebro, Móra d'Ebre.
- SALADIÉ, X. 1995. *La filla de la germana pobra*. Impr. Ebro, Móra d'Ebre.
- SERRANO, S. 2004. *El regal de la comunicació*. Ed. Anagrama, Barcelona.
- SEUBA, A. i GIMÉNEZ, M. 1993 i 1997. *Refranys i aforismes tradicionals catalans*. Seuba Edicions, Barcelona.
- TRIAS ROIG, A. 1945. *Lo que deben saber la madres*. Puericultor del Estado. Sanidad Nacional. 4a edició. Impr. Diana, Reus.
- TURRÓ, A. 1982. *El paper moneda català. 1936-1939. Catàleg general, històrico-descriptiu*. L'Avenç, Barcelona.
- VILLAR DE SERCHS, A. 1934. *Terra i Ànima. Lectures sobre coses de Catalunya*. Pedagogia Catalana - Miquel A. Salvatella, Barcelona.